

Standpunt op overheidsbeleid voor veenweidegebieden

“Hoe bieden we agrariërs perspectief in dynamisch landschap?”

1. Aanleiding

Problematiek veroorzaakt door oxidatie van veen staat al enige decennia op de agenda in provincies als Overijssel, Fryslân, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en inmiddels ook Groningen. Eerst ging het vooral over maaiveldvaling en de problemen die dat met zich meebrengt voor o.a. het watersysteem en funderingen. Ondertussen is veenoxidatie ook onderdeel van de klimaatopgave met als doelstelling 1 Mton CO₂eq-reductie door beperking van veenoxidatie. Veenproblematiek staat zowel op de Europese, landelijke en provinciale agenda's waaronder provincies en waterschappen.

Regionale Veenweidestrategie en Veenplan

Inmiddels heeft iedere veenweideprovincie voor de periode tot 2030 een zogenaamde Regionale Veenweidestrategie vastgesteld. Daarvoor waren o.a. het Klimaatakkoord en het Veenplan van het Ministerie van LNV (nu LNVN) de basis. Het Veenplan is in afstemming met het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Unie van Waterschappen (UvW) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) opgesteld. Dit Veenplan geeft de inzet en maatregelen van de gezamenlijke partijen weer voor de periode tot 2030 en een doorkijk naar 2050.

Hoe behouden we toekomstperspectief?

Vernatting van veengronden ziet men als de belangrijkste maatregel om veenoxidatie tegen te gaan. Dit is op zichzelf al een lastig (technisch) vraagstuk, maar het inbedden van andere maatschappelijke opgaven én dat samen laten gaan met het behoud van toekomstperspectief voor de landbouw al helemaal! Voor LTO reden genoeg om haar standpunten op het veenweidebeleid te duiden.

2. Definitie en duiding

Veen bestaat uit dicht op elkaar gepakte, onverteerde plantenresten. Ooit ontstaan doordat planten groeiden op plekken waar getijde invloed had en later door zeespiegelstijging afstierven, omdat ze onder het (grond)water terecht kwamen. Dit noemen we ook wel laagveengebieden¹. Hierdoor worden de plantenresten niet verteerd, maar blijven ze bewaard. In een groot deel van West-Nederland (provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Overijssel, Drenthe, Fryslân en Groningen) liggen de laagveengebieden, vaak ingeklemd tussen hoger gelegen zandgebieden en zeekleigebieden ontstaan door afzet van klei in de delta's en langs de rivierbeddingen.

Verschillen in veen

Veen kent verschillende vormen en samenstellingen. Rietzeggeveen, grof van structuur en goed waterdoorlatend komt veel voor in het westen van Nederland. Veenmosveen, dat fijn van structuur is en slecht(er) water doorlaat, komt meer in de noordelijke provincies voor. Verdere verschillen zijn dat er in het westen meters veendikte voorkomt en in het noorden eerder enkele of meerdere meters.

Regionale Veenweide Strategieën

De Regionale Veenweide Strategieën (RVS) beschrijven het overheidsbeleid om veenoxidatie en uitstoot van broeikasgassen af te remmen. Aan de basis van veel van deze RVS-en staat ook het Klimaatakkoord.

¹ Ter info: 'hoogveen' is veen dat boven de invloed van het grondwater is uitgegroeid en regenwater vasthoudt.

Daarin is vastgelegd dat in 2030 de jaarlijkse emissie met 1,0 Mton gereduceerd zou moeten worden. Provincies hebben daarvoor de volgende verdeling uitgewerkt en opgenomen in hun regionale Veenweidestrategieën.

provincie	Gr	Fr		Ov	Ut	NH	ZH	totaal
% emissiereductie	6	45		10	9	9	21	100
emissiereductieopgave (in Mton CO2 eq)	0,06	0,45		0,10	0,09	0,09	0,21	1,00

Wat is de uitstoot van veenweide?

Onderzoeken van Nationaal Onderzoekprogramma Broeikasgassen Veenweiden (NOBV) wijzen uit dat de vermeende uitstoot van veenweidegebieden - zoals deze bij het Klimaatakkoord beschreven zijn - 40 tot 50% lager liggen. Ook de effectiviteit van maatregelen zoals peilverhoging is zo'n 40-50% lager dan eerder verondersteld. Per saldo zal dit in de praktijk weinig effect hebben op de opgave. Deze inzichten hebben nog niet geleid tot het bijstellen van emissiereductieopgave door de overheid. Deze kennis is wel verwerkt in de laatste versie 2.0 van het registratiesysteem SOMERS (Subsurface Organic Matter Emission Registration System). Dit systeem is ontwikkeld om de landelijke CO₂-uitstoot reductie in het veenweidegebied jaarlijks bij te houden.

Kustvlakteveen van Europa

Ook Europa (via GLB/NSP) stelt sinds kort regels aan het bodemtype laagveen. In de Europese context wordt dit 'kustvlakteveen' genoemd. De minister van LNV beoogt te voldoen aan de Europese regels door een verbod op te leggen aan het keren van veengrond, waarbij de teelt van gras geborgd wordt als blijvend grasland².

Laagveengebied in cijfers

In de Nederlandse laagveengebieden (voor zover in agrarisch gebruik) is melkveehouderij de belangrijkste sector. Dit vertaalt zich in 139.000 ha gras en aanverwante gewassen. Ruim 8.000 ha wordt beteeld met akkerbouw- en voedergewassen, waarbinnen mais met 5.000 ha een belangrijk gewas is. Deze teelten zien we vooral op de zogenoemde moerige gronden, veelal aan de randen van het veenweidegebied waar veengronden overgaan in zandgronden, bijvoorbeeld in de omgeving van Giethoorn-Blokzijl. De term 'veenweide' suggereert dat het grondgebruik grasland is, wat niet altijd aansluit bij de feitelijke situatie. Daarom gebruiken overheden de term 'laagveengebieden'. De totale oppervlakte van het laagveengebied (kustvlakteveen) beslaat 147.648 ha cultuurgrond in landbouwkundig gebruik.

Melkveehouderijen in veenweidegebied

Het melkveebedrijf in veenweidegebied heeft gemiddeld een grotere oppervlakte landbouwgrond dan een melkveebedrijf op zand of kleigronden. Tevens is de bedrijfsvoering meestal extensiever (15.000-20.000 kg/ha). Dit heeft mede tot gevolg dat de kostprijs van melk in de veenweidegebieden gemiddeld € 200 per hectare hoger ligt dan op andere plekken in Nederland. Volgens cijfers van Rabobank produceren melkveehouders in de veenweidegebieden samen ruim twee miljard kilogram melk, ca 14% van de totale melkproductie in Nederland.

² [GLMC 2 - onderdeel Veenweiden en wetlands beschermen.](#)

3. Ontwikkelingen in laagveengebieden

Veenweidegebieden worden maatschappelijk hoog gewaardeerd; het mooie polderlandschap met groene weides, koeien en weidevogels draagt daar zeker aan bij. Sterke vernatting van het veenweidegebied leidt dus tot een ander landschappelijk beeld, mede door het verdwijnen van de koe in de wei. Toch staat vernatting hoog op de beleidsagenda door daling van het maaiveld. Dat komt door zetting, inklinking en veenoxidatie, waarbij inklinking en veenoxidatie vooral veroorzaakt worden door ontwatering. Hierbij is van belang vast te stellen dat maaiveld daling/bodem daling in diverse laagveengebieden nog eens wordt versterkt door 'mijnbouw' zoals de winning van gas, zout en water.

Gevolgen van veenoxidatie

Oxidatie (verbranding) van veengrond leidt tot uitstoot van broeikasgassen. Dit wordt versterkt als grasland wordt gescheurd en kerende grondbewerking wordt uitgevoerd. Bodemdaling leidt tot extra beheerkosten en investeringen in het waterhuishoudkundige systeem, van infrastructuur, rioleringen en openbare ruimte. Bodemdaling leidt plaatselijk ook tot verdroging van hoger gelegen natuurgebieden.

Funderingsschade

Veenoxidatie en bodemdaling leidt ook tot funderingsschade, doordat de grondwaterstand meezakt met de bodemdaling en er toe leidt dat houtenpaalfunderingen droogvallen en gaan rotten door aanvoer van zuurstof. Vaak wordt hier de relatie gelegd met het peilbeheer voor de landbouwfunctie. Deze relatie gaat alleen op voor bebouwing in het agrarisch gebied, zoals kleine dorpen, lintbebouwing en plattelandswoningen.

In grotere dorpen en steden is deze relatie niet aan de orde. Het peilbeheer is daar afgestemd op de woonfunctie en juist die functie met veel verharding van het oppervlak en weinig indringen van regenwater in de bodem zorgt voor lagere grondwaterstanden en veenoxidatie tot gevolg. Los daarvan zal peilverhoging alleen nieuwe schadegevallen kunnen voorkomen. Eenmaal aangetaste houtenpaalfunderingen hebben geen baat bij peilverhoging. Los daarvan, ca 15-25% van de palen wordt aangetast door palenpest, een bacteriële infectie die los staat van het grondwaterpeil.

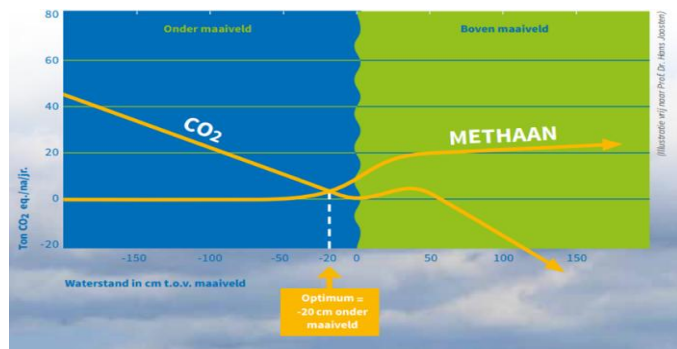
Veenoxidatie in cijfers

Veenoxidatie veroorzaakt uitstoot van het broeikasgas CO₂. Peilverhoging remt veenoxidatie af en dus ook de uitstoot van CO₂. Echter, de veel gebezigde stelregel 'hoe natter, hoe te beter' gaat hier niet op. Natte veengronden stoten het broeikasgas methaan (CH₄) en lachgas (N₂O) uit.

- 1 kilo methaan heeft hetzelfde effect als 28 kilo CO₂.

- 1 kilo lachgas heeft hetzelfde effect als 265 kilo CO₂. Lachgas is een zeer sterk broeikasgas.

Lopende onderzoeken van het Nationaal Onderzoeksprogramma Broeikasgassen Veenweide wijzen (voorlopig) uit dat de optimale grondwaterstand voor het beperken van broeikasgassen 15 a 20 cm onder het maaiveld is.

Effecten voor de landbouw

Onderzoeken over het hanteren van een grondwaterstand van 15 a 20 cm onder het maaiveld maken inzichtelijk dat de veenbodem dusdanig zacht wordt dat er onvoldoende draagkracht is voor machines en weidegang van koeien. Ook het grassenbestand zal snel verslechteren door de zuurstofloze omstandigheden in de wortelzone en ook de opbrengst van het gewas zal teruglopen vanwege het kortere groeiseizoen en/of het niet meer kunnen oogsten van het gewas. Ook zal dit ten koste gaan van diergezondheid/dierwelzijn o.a. door toename van infectieziekten zoals Leverbot.

Kan de overheid 'zomaar' peilverhoging doorvoeren?

Daarvoor moeten twee vragen beantwoord worden:

1. **Is er sprake van rechtmatig ingrijpen?** Gezien de opgaven die er zijn, moet deze vraag met JA beantwoord worden.
2. **Leidt dit ingrijpen tot onevenredige schade?** Ook deze moet beantwoord worden met JA. Dat is mede de reden dat elk Waterschap een zogenaamde Nadeelcompensatieregeling beschikbaar heeft voor schade door peilopzet.

Gebiedsprojecten leveren informatie

In veel veenweidegebieden worden allerlei projecten uitgevoerd die aansluiten bij regionale vraagstukken. Er wordt onderzocht, gemeten en geëxperimenteerd met technieken voor infiltratie en innovaties van bodemaatregelen voor beperken bodemdaling, een andere inrichting van het watersysteem, eventueel herverkaveling en bedrijfsverplaatsing en verruiming van agrarisch natuurbeheer, waaronder het Gruttoaanvalsplan. Vaak is de veenproblematiek de locomotief en andere opgaven liften als wagon mee. Deze projecten leveren belangrijke informatie over de haalbaarheid van doelen c.q. de grenzen waar je tegenaan loopt en de maatschappelijke kosten die dit met zich mee brengt.

4. Behoud van de landbouwfunctie en duurzaam perspectief

Hoever kan de overheid gaan met peilverhoging, zonder de exploitatiemogelijkheden van landbouwgrond zodanig te bemoeilijken dat economische rendabele landbouw niet meer mogelijk is? En, wat is er aan flankerend beleid nodig voor een duurzaam toekomstperspectief van de landbouw?

Drie situaties denkbaar

Het behoud van de landbouwfunctie in alle laagveengebieden is het uitgangspunt van de overheid, waarmee ze niet zeggen dat er voor iedere individuele agrarisch bedrijf ook een toekomst is. In die context zijn er in laagveengebieden drie soorten situaties denkbaar:

1. Peilaanpassingen of infiltratiemaatregelen die het verdienmodel van boeren en de exploitatiemogelijkheden van grond niet aantasten.
2. Peilaanpassingen die dat wel doen, maar waarbij de landbouwkundige mogelijkheden beperkt worden en deze met 'flankerend beleid' gecompenseerd of gemitigeerd kunnen worden.
3. Peilaanpassingen die geen ruimte laten voor het in standhouden van de agrarische functie. Deze variant leidt momenteel tot een (juridische) discussie, omdat waterschappen conform de Waterwet -opgegaan in de Omgevingswet- de functie moeten bedienen die aan de gronden toegekend zijn. Zo kan men grond met de functie landbouw niet gelijk of ondergeschikt maken aan het maatschappelijk doel van het beperken van bodemdaling of CO₂ uitstoot³.

Maatwerk per gebied essentieel

De lokale omstandigheden verschillen sterk per gebied en regio. De verschillende veensoorten gedragen zich hydrologisch anders en ook hoogteverschillen van het maaiveld in een betreffend peilvak⁴ spelen een cruciale rol, zo ook het regionale watersysteem. Dit maakt maatwerk in gebieden noodzakelijk. Het omslagpunt voor situaties 2 en 3 hangt samen met gebiedskenmerken en moet vooral lokaal/regionaal vastgesteld worden.

³ Deze discussie leidt ertoe dat men in de nieuwe Nota Ruimte overweegt het toekennen van een extra functie door provincies en/of gemeenten mogelijk te maken. De aanleiding voor deze discussie wordt goed weergegeven in een [artikel van H2O](#)

⁴ Een gebied waarvoor het waterschap het zelfde waterpeil tov NAP hanteert, dit kan een veelheid van landbouwpercelen zijn van honderden tot meer dan 1000 ha

5. Van overheidsdoelen naar uitvoering – 3 maatregelen

Agrarische ondernemers in laagveengebieden krijgen te maken met de beleidsopgave om veen te vernatten. Hiervoor kan de overheid op hoofdlijnen 3 maatregelen inzetten:

1) Stimulans vernatting op basis van huidig peil met waterinfiltratiesystemen (WIS)

Vaak gaat het hier om gebieden die al een hoog waterpeil hebben en waarbij WIS ervoor zorgt dat de grondwaterspiegel onder het maaiveld in de zomerperiode hoger komt en in de winterperiode lager. Er is al veel ervaring opgedaan met WIS en ook wordt er nog onderzoek gedaan naar verbeterde vormen. Een andere vorm van waterinfiltratie kan via de greppels lopen, de zogenaamde greppelinfiltratie; ook hier lopen nog diverse onderzoeken over effectiviteit en (ongewenste) neveneffecten.

2) Passieve vernatting door fixatie van slootwaterpeilen

Door de bodemdaling in de veenweidegebieden is het regulier gebruik om het slootwaterpeil mee te laten zakken met de maaiveld daling. Het maaiveld zakt als gevolg van veenoxidatie. Om de functie landbouw te blijven bedienen, laten waterschappen veelal de waterpeilen periodiek mee zakken, zodat de drooglegging (verschil slootpeil en maaiveld) over een lange reeks van jaren ongeveer hetzelfde blijft. Fixatie wil zeggen dat de slootpeilen niet meer zakken en de drooglegging steeds kleiner wordt. In een aantal gebieden is dit al aan de orde, zoals in het Restveengebied nabij Gouda en Moordrecht.

3) Actieve vernatting door verhoging van slootwaterpeilen - twee vormen denkbaar:

a) Vrijwillige peilverhoging

Agrariërs kiezen er zelf voor om de waterpeilen te verhogen. Een voorbeeld hiervan is de GLB-samenwerkingsmaatregel veenweide voor peilverhoging, waar boeren in de veenweidegebieden in mei 2024 op in konden schrijven. De maatregel is peilverhoging, de vergoeding is gebaseerd op verlies aan opbrengst en kwaliteit. Deze regeling bestaat tot eind 2028; op basis van recente Kamerbrieven mag verwacht worden dat deze regeling onder het ANLb terecht komt en gefinancierd gaat worden uit de extra 500 miljoen per jaar voor agrarisch natuurbeheer, zoals afgesproken in het Hoofdlijnenakkoord.

b) Wettelijke peilverhoging

Het bij wet verhogen van de waterpeilen via een peilbesluit. Hier grijpt de overheid in en verhoogt ze de waterpeilen. Het levert onevenredige schade op voor de agrarische ondernemers en die dient de overheid te vergoeden via een zogenaamde nadeelcompensatieregeling van het betreffende waterschap, of zoals in Fryslân via de Compensatie Systematiek Veenweide. De overheid kan een generieke peilverhoging - ongeacht de lokale situatie - afdwingen of met inachtneming van de lokale situatie de peilen verhogen.

6. Zoektocht naar alternatieven voor peilmaatregelen

Peilmaatregelen kunnen behoorlijk negatieve effecten hebben op de landbouw. Ook is het maar de vraag of altijd overal voldoende water aan te voeren is om het veen te vernatten.

Praktijkvoorbeelden in Nederland

Veengebieden die tegen lagere polders aan liggen, hebben last van wegzijging, soms dusdanig dat peilmaatregelen geen enkel effect hebben op het verhogen van de grondwaterspiegel. Deze problematiek komt op grote schaal voor; een voorbeeld vormen de Friese en Overijsselse veengebieden, naast de Noordoostpolder. Juist hier is het belangrijk om te zoeken naar andere maatregelen om veenoxidatie af te remmen, zoals boeren dat oppakken in de Proeftuin Bodem van de Groote Veenpolder.

Veen Innovatie Programma Nederland

Omdat peilmaatregelen een grote impact op de landbouw hebben en omdat ze niet altijd effectief zijn in het beperken van veenoxidatie, wordt er ook onderzoek gedaan naar bodemaatregelen door het Veen Innovatie Programma Nederland.

- Zij doen onderzoek naar het keren van veenprofielen met onderliggend zandprofiel ([Themasheet Profielkeren – VIPNL](#)), het overlagen van veengrond met vrijkomende grond uit bijvoorbeeld woningbouw en infrastructuur ([Themasheet Overlagen – VIPNL](#)).
- Een veel belovende maatregel die ook onderzocht wordt is het opbrengen van dunne laagjes ongerijpte klei over pure veengronden ([Themasheet Klei in Veen – VIPNL](#)).
- Onderzoeken naar effecten van deze maatregelen op veenoxidatie en op andere beleidsterreinen zoals hydrologie, waterkwaliteit, bodemleven en dergelijke lopen nog.

7. Welke standpunten neemt LTO in voor de laagveengebieden?

LTO streeft naar een landbouw met een duurzaam toekomstperspectief die bijdraagt aan de voedselvoorziening en een open landschap. Wij sluiten onze ogen niet voor de opgaven die er binnen het veenweidegebied liggen, maar er zijn grenzen aan wat voor de landbouw werkbaar is aan peilverhoging. Waar pleiten wij derhalve voor:

- **Schade moet zoveel mogelijk voorkomen worden**, o.a. door inzet van waterinfiltratiesystemen en andere innovaties. Als schade optreedt als gevolg van peilverhoging, moet deze vergoed worden. Dit is noodzakelijk voor een duurzaam toekomstperspectief van de landbouw in veengebieden, voor het behoud van het karakteristieke veenweidelandschap en de vitaliteit van het platteland.
- **Randvoorwaarde is dat plannen via gebiedsprocessen worden uitgewerkt** en dat de landbouw daar zelf mee aan het roer zit én dat gebiedscommissie die deze plannen uitwerkt, voor minimaal 50% bestaat uit landbouwvertegenwoordigers. Plannen mogen geen wensdenken zijn, maar moeten altijd als fundament de wet en de wetenschap hebben.
- **De overheid werkt plannen voor peilverhogingen altijd uit in samenhang met een maatschappelijke kosten en batenanalyse (MKBA)** waarbij ook de sociale en economische effecten voor zowel de primaire als toeleverende en afnemende sectoren in beeld worden gebracht en dat er ten allen tijde een integrale beleidsafweging wordt gemaakt, waarbij ook andere wettelijke doelen verwerkt worden in gebiedsplannen.
- **We steunen een aanpak van vrijwillige peilverhoging zoals beoogd wordt bij de GLB-samenwerkingsmaatregel voor peilverhoging in veenweide.** Wij zien deze maatregel alleen als voorloper op gebiedsprocessen, waarbij de provincie de regie overneemt van LVVN. Maar we zien ook de beperkingen van deze aanpak voor peilvakken waar boeren deels wel en niet vrijwillige peilverhogingen willen toepassen.
- **Peilverhoging met een peilbesluit is alleen mogelijk met flankerend beleid en een schaderegeling waarbij o.a. inkomenschade, vermogensschade en bijkomende schade vergoed worden**⁵. We zijn geen voorstander van wettelijke peilverhoging conform een peilbesluit, maar begrijpen dat dit soms de enige weg is om doelen te realiseren.

⁵ Inkomenschade (als gevolg van lagere opbrengst, kwaliteit gewas, niet kunnen oogsten/weiden en hogere infectiedruk van dierziekten). Vermogensschade (als gevolg van waardedaling grond door peilopzet). Bijkomende schade (bv noodzakelijke aanbrengen van verharding als gevolg van peilverhoging)

- We sluiten ons aan bij de grenswaarden, in de Friese Compensatie Systematiek Veenweide (CSV). Deze legt de grens voor een duurzaam landbouwkundig perspectief bij een peilaanpassing tot een gemiddelde grondwaterstand van 40 cm-mv, waarbij maximaal 15% van het bedrijfsoppervlak is belast met een gemiddelde grondwaterstand tussen 20 en 40 cm-mv. Mits er sprake is van passend flankerend beleid.
- We vragen waterschappen die hogere peilen hanteren dan het peilbesluit, de peilen naar beneden aan te passen op het niveau van het peilbesluit.
- Eenmaal bereikte peilen van 40 cm onder het maaiveld moeten altijd samengaan met ondersteunend beleid voor verbetering en verbreding van het verdienmodel; peilen moeten altijd geïndexeerd worden om het niveau van 40 cm onder het maaiveld in stand te houden.
- Peilindexatie is noodzakelijk voor behoud van exploitatiemogelijkheden van veengronden na peilverhoging.
- Flankerend beleid mag niet alleen een zak met geld zijn. Ieder landbouwbedrijf is afhankelijk van grond en peilverhoging levert juist een gebruiksbeperking op die grond. Vervangende grond zou een betaalvorm van schade-uitkering moeten zijn. Dat betekent dat de overheid actief stoppende bedrijven moet opkopen en de grond moet inzetten als compensatie voor vermogensschade. Deze aanpak brengt met zich mee dat de overheid ook inzet op herinrichting en verkaveling van gebieden, waarbij compensatie in grond deel uit maakt van de gebiedsaanpak en vergoeding van vermogensschade door peilverhoging. De uitwerking van deze drie onderdelen is geborgd in de Compensatie Systematiek Veenweide ([compensatie bij hoger waterpeil veenweiden | Veenweide](#)).
- We gaan niet akkoord met waterschappen die de schade willen afdoen met hun reguliere nadeelcompensatie waarbij vermogensschade en bijkomende schade niet vergoed wordt.
- We zijn absoluut tegen peilfixatie als maatregel om het veen (uiteindelijk) te vernatten. Met een dergelijke aanpak worden alle maatschappelijke kosten op het boerenerf gelegd en is een duurzaam toekomstperspectief van de landbouw niet meer mogelijk. Als peilfixatie al de realiteit is en er is geen adequaat flankerend beleid, wordt de rekening bij de boer neergelegd. Daarmee komt deze uiteindelijk letterlijk en figuurlijk onder water te staan en is er geen perspectief meer. Dat is onbehoorlijk bestuur!
- We vinden dat ondiepe bodembewerking mogelijk moet blijven om graslandvernieuwing toe te passen.
- We vragen om meer inzet op bodemmaatregelen zoals Klei in Veen, Overlagen en Profielkeren en om compensatie van bodemdaling door aanvoer van overtollige grond, vrijkomend bij woningbouw en infrastructurele en civieltechnische werken.
- We steunen de zoektocht en introductie van nieuwe, vervangende teelten met de meest hoogwaardige toepassing, conform de [ladder van Moerman](#). Voorwaarde is wel dat ze praktisch uitvoerbaar zijn en een duurzaam verdienmodel kennen.